

Fransa'daki Sivil Esirler

Savaş başladığında Fransa'da, ağırlıklı bölümünü Ermeni, Süryani, Marunî, Rum vb. tebaanın oluşturduğu 8-10 bin civarında Osmanlı vatandaşı yaşıyordu. Müslüman-Türk kökenli vatandaşlar ise buna kıyasla daha az sayıdaydı. Asıl tehdit altında olanlar da işte bu Müslüman kökenli olanlardı. Diğer etnik kökenli Osmanlılar, etnik kimliklerini belgelediklerinde ya da muteber Fransız şahitlerce tasdik edildiklerinde, İngiltere'de olduğu gibi, "esâret" tehlikesinden kurtuluyorlardı. İttifak Devletleri vatandaşı olan ve herhangi bir sebeple İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, Rusya) sınırları içinde yaşayan sivillerin ayıklanarak, savaş suçlusu muamelesine tâbi tutulmasında öncülük eden İngiltere'ydü. Fransa ise, bu enterne işlemine Ocak 1915'te başladı.

Fransız tüccarların üstün (!) gayretleriyle başlayan tutuklama furyasının hedefinde genelde ticaret erbabı Müslümanlar vardı. Fransızlar, savaşı bahane göstererek; Türklerin sınır dışı edilmelerini mallarına da el konulmasını istiyorlardı. Hem zaten İngiltere'de yürütülen toplama (!) çalışmaları da ortadayken fazla zaman geçirmemek en münasibiydi.

Bu yönde harekete geçen yetkililer, düzenlenen yazı ile gerekli tutukla' malamı başlatılmasını istiyorlar; ancak Osmanlı vatandaşı olan Süryani, Maruni ve Ermenilere nazik davranılması ihtarını da unutmuyorlardı, Şüpheli olmayan bu Fransız dostları yerlerinde kalacaklar, düşman olan Türkler ise toplama kamplarına gönderilecekti. Fakat ilerleyen günlerde yetkiden yavaşlatan bir endişe söz konusu oldu: Osmanlı Müslümanlarına uygulanan tutuklamaların Müslüman sömürgelerinde uyandıracak infial! Çünkü gelen raporlarda bu istikamette tespitler yer almaya başlamıştı. Bu sebeple; tutuklamaları mümkün olduğu kadar kamu oyundan gizlemek ve toplu tutuklamalar yerine el altından ferdi tutuklamalar ile neticeye ulaşmak daha münasip görüldü, Osmanlı vatandaşı tüccarlar ise başlarına gelen bu felâketin sebebini bir türlü çözemiyorlardı. Çünkü hepsinin buldukları şehirlerde oturma izni vardı ve nasıl bir suç isnadı de tutuklandıklarını bilmiyorlardı.

Şehirlerden toplanan masum siviller; evvelâ, "merkez depo" olarak adlandırılan Beziers fahrindeki Marossan Kışlası'na getirildiler, ilerleyen günlerde de aralarından seçilen ve daha sağlıklı oldukları tespit edilenler, "Çalışma Kamplarına" sevk edildi. "La Chartrouse" "Garaison" ve "Pontmain"deki toplama kamplarına kapatılan ve 1917 Şubat ayı itibariyle sayılan 324'ü bulan diğer masumların çilesi ise Mondros Ateşkes Anlaşmasına kadar devam etti. Bu toplama kamplarında, Ege Denizi'nde seyreden ticarî gemilerde veya Selanik'te tutuklanarak getirilen Osmanlı vatandaşları dahi vardı. İtilâf Devletlerinin yöneticileri, daha düne kadar aralarında kendileri gibi yaşayan bu insanları "Tehlikeli casuslar" olarak ilan

etmekte bir beis görmemişler ve abartılı senaryolarla sokaktaki vatandaşı da buna inandırmışlardı.

Uygulamaları haber alan İttifak Devletlerinin İn gelişmeler karşısındaki tepkisi de farklı oldu. Almanya, aynı türden bir tercihle Berlin yakınlarındaki “Ruhleben Sivil Esir kampı”nı devreye sokmuş ve sınırlan içindeki yaklaşık beş bin İngiliz’i buraya kapatmıştı. Osmanlı Devleti ise bu yola gitmek yerine; İtilaf Devletleri vatandaşlarını gözetim altında tutmayı tercih etti. Bu insanlar hâlihazırda, buldukları şehirde yaşamaya devam edecekler, izinsiz olarak bir başka şehre yolculuk yapamayacaklardı. Şüpheli faaliyetlerde buldukları tespit edilenlerin ise sürgüne gönderilmesi yoluna gidilecekti.

Fransa dâhilinde yaşayan veya bir sebeble o tarihlerde Fransa’da bulunan Müslüman Osmanlıların ekserisi Pontmain Kampı’na yerleştirilmişti. Bu kamptaki hayat şartları oldukça ağırsa da İngiltere’dekilere göre bir hayli şanslı sayılırlardı. En azından aileleri de yanlarındaydı. Kayıtlara göre Fransa’daki “enterne” edilen Müslüman Türk esir toplamı 320 civarındaydı ve bunların 150 kadarı Pontmain’deydi. Bilhassa Selanik’ten getirilen tutuklular arasında Hıristiyan ve Yahudiler de vardı. Kamp yönetimi, bütün sivilleri etnik özelliklerine bakmaksızın karışık olarak yerleştirmişti. Böylece Türk esirlerin mukavemeti kırılacak ve düzen daha çabuk sağlanacaktı. Fakat olaylar onların istediği gibi gelişmedi. Türk esirler karışık olarak kalmayı reddettiler. Zaten bu kamptaki Türklerin ekserisinin İslâmiyet ve Türklük hassasiyeti hayli güçlüydü. Kamptaki gerginlik her geçen gün artıyor, Fransız yetkililer de bundan nasıl faydalanacaklarının hesabını yapıyorlardı. Beklenen patlama 08 Eylül 1917’de gerçekleşti. “Marn Savaşı”nın yıldönümü bahanesiyle başlayan -sözde- kutlamalar, Fransız sempatzanı gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının gittikçe artan sarhoşluklarıyla tırmandı. Bu grubun önderlerinden N. İbrahim adlı Süryani, fazlaca kaçırıldığı içkinin etkisiyle; *“Bu savaşın; sadece Fransa’nın zaferi olmadığı, Osmanlı tarafından baskı altında tutulan ülkelerin de zaferi olarak görülmesi gerektiği”*ni haykırınca kendisini dinleyen alkışçıları, *“Kahrolsun Türkiye!”* sloganları atmaya başladılar. Taraflar birbirine girmiş ve uzun süren bir kavganın ardından yaralananlar olmuştu. Aslında, Osmanlı tebaası olan bu insanların “Marn Zaferini” kutlayacak kadar Fransız olmaları mümkün değildi. İşin gerçeği; bunların tahrik edilerek baskılara direnen Türk esirlerin üzerine salınmasından ibaretti. Zaten olay bahanesiyle cezalandırılanların Türk esirler ile sınırlı tutulması da bunu gösteriyordu.

Bu kamplarda ayakta kalma mücadelesi veren esirlerin en büyük sıkıntısı “para”ydı. Normal şartlarda; ister sivil olsun ister asker olsun esirlere mevkisine göre bir miktar para verilirdi. Fakat bu kamplardaki esirler ciddi manada para sıkıntısı çekiyorlardı. Fransa Hükümeti, esir muamelesi yaparak hürriyetlerini gasp ettiği sivillere cüz’i de olsa para ödenmesine bir türlü

yanaşmıyordu. Durum Osmanlı Hükümetine intikal edince yetkililer vakit geçirmeden devreye girerek 50.000 Osmanlı kuruşu gönderdi. Fakat bu paranın tamamı esirlere dağıtılmadı.

Bu kamplardan kurtularak ülkelerine dönen Avusturyalı esirler, Müslüman Türklerin karşılaştığı eziyetlerin şiddetinden olsa gerek, ülkelerindeki Osmanlı Sefaretine yazdıkları mektuplarla ellerinden geldiğince yardım etmeye çalışıyorlardı. Mektuplarda geçen “sefalet içinde kıvrandıkları”, “insanlık dışı ve tahammülü imkânsız hareketlere maruz kaldıkları” ifadeleri, yaşananlar hakkında yeterince fikir vermekteydi. Üstelik Fransa’daki kamplarda yürütülen uygulama diğer ülkelerinkinden farklıydı. Esirler, bir kampa doldurulup beslenmiyor (!), evvelâ küçük gruplara bölünüyor; ardından, subay veya er tefrik edilmeksizin çevre şantiye veya çiftliklere dağıtılarak bir tarım işçisi gibi çalıştırılıyorlardı ve bu çalışma, “karın tokluğu” mukabilindeydi.

Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki esir krizi sadece 1. Dünya Savaşı dönemiyle de sınırlı kalmadı. Mondros Ateşkes Anlaşmasından yaklaşık bir yıl sonra, işgal edilen güney illerimizi İngilizlerden devralan Fransızlarla yaşanan mahallî çatışmalarda esir düşen veya tutuklanan siviller de vardır. Bu işgal esnasında; hem kendi yerini sağlamlaştırmak hem de -sözde- Ermenilere yapılanların hesabını sormak (?) bahanesiyle çok sayıda insanı ve bilhassa mahalli idareci ve eşraftan insanları sorgusuz sualsiz esir etmişlerdi. Bu durum Ermenilerin de keyfi zulümlerine kapı aralamıştı. Harbiye Nazırı Vekili Salih Paşa’nın; “Çok Önemlidir” kaydıyla düzenlediği, 27 Ocak 1920 tarih ve 539 numaralı raporda, bölgenin sıkıntıları şöyle tespit edilmektedir: “.. Fransa gibi büyük bir milletin, o bölgedeki temsilcilerini Müslümanlara karşı kötülük ve mezâlim yapmakta bu kadar serbest bırakıp, Ermenilerin tecavüzlerine karşı canlarını kurtarmaya çalışan her Müslümanı ve bu Müslümanları haklarını korumaya çalışan her memurumuzu asi kabul ederek hakkında ayırt etmeksizin zorlayıcı davranışlarında bulunmaları aklın kavrayamayacağı bir harekettir.

Bu telgraflar gibi alınan bütün diğer bilgiler; Osmanlı memleketinin en sakin ve en huzurlu bir mıntıkası olan o bölgeyi özellikle Ermeni tecavüzleriyle, Ermenilerin Müslümanlara istedikleri gibi katliam yapmalarına göz yumulmaktadır. Fransızların da bu katliam karşısında tamamıyla kayıtsız kalmaktan vazgeçmemeleri ve hatta Ermenileri teşvik ve Müslümanları kabahatli addederek ayrıca cezalandırmaları sebebiyle hadiselerin bu elim şekli aldığı doğrudur.. .”

Daha düne kadar, eğitim öğretim yaptığı zannedilen bölgedeki yabancı okullar, bir istihbarat ve jurnal hücreсі hâline gelmişti. Çok sayıda sivil vatandaş veya sivil idare memuru, işgal birliklerinin hizmetine tahsis edilen bu okul binalarına getirilip hapsediliyordu. Bir sorguhane veya hapishaneye dönen okullarda kaynatılan fitne kazanında her gün bir başka masumun

bedeni kaybolup gidiyordu. Fransızlar, işgal ettikleri yerlerde esir aldıkları sivil yönetici, tüccar veya subaylarımızı “casus ya da Ermeni kırımı suçlusuz” kabul ederek onları, geride kalanlara haber verme gereği de duymadan alıp götürüyor ve üstüne üstlük bu durumdaki esirler hakkında bilgi vermeye de yanaşmıyordu.

Adana, Antep veya Maraş gibi şehirlerimizde yapılan tutuklamalar neticesi toplanan bu insanlar, Suriye'nin muhtelif şehirlerine taşınacak, oralardaki hapishanelerde kendilerine hayli eziyetler edilecekti. Elhasıl, sayısı ve nereye götürüldükleri hakkında pek sağlıklı bilgi verilmeyen esirlerimizin çileli esâret hayatı, “Ankara Anlaşması”na kadar devam edecek; sonrasında da devam eden ısrarlı yazışmalar neticesinde bilinen esirlerimizin tamamı evine dönecektir.

Fransa'da Çanakkale Şehitliği!

Birinci Dünya Savaşı'nın en kanlı cephesi, şüphesiz Çanakkale idi. Devlet-i Aliyye, Gelibolu Yarımadasına sıkıştırılmış bu kanlı savaşta, dönemin bütün güçlü devletleri ile aynı anda savaşmıştı. İşte Çanakkale'ye taarruz eden bu ülkelerden biri de Kumkale ve Morto sahillerine asker çıkaran Fransa'dır. Karşılaştığı büyük mukavemete rağmen adı geçen mıntikalardaki inatçı taarruzlarına devam eden Fransa ve müttetikleri, nihayetinde mağlubiyeti kabullenecekler; fakat geri dönerken esir aldıkları Mehmedleri de götüreceklerdir.

Fransızlar tarafından esir alınan Türk askerlerinden 50 kadarı, Fransa'nın güneyindeki Carcasson Kasabası'na götürüldü. Bordeaux'a 350, Toulousa'ya 100 ve Marsilya'ya 300 km. mesafede bulunan bu güney Fransa kasabası, yeni misafirlerine ev sahipliği yapmakla kalmayacak; ilerleyen aylarda yaşanan bir trajedi neticesi cenazelerini de bağrına saklayacaktır. 1919 yılına kadar bu kasabada yaşayan Türk esirleri, kısa bir zaman diliminde ve birbirinin peşi sıra vefat edeceklerdir. Fransız yetkililere göre bu ani ve toplu ölümlerin sebebi o dönemde salgın olan “İspanyol nezlesi” dir.

Vefat eden esirler için ayrı bir defin mekânı düzenlemek yerine Hıristiyanların haçlı mezar taşlarının gölgesinde küçük bir yer ayrılması daha münasip görüldü. Anadolu dilâverlerine ait bu küçük mezarlık, yıllar sonra Türkiye'nin Marsilya Konsolosluğu tarafından bir anıt hâline getirildi. Bugün St. Michel Mezarlığında omuz omuza yatmakta olan bu Anadolu yiğitlerinden; isimleri tespit edilen on tanesi, başlarına dikilen ay-yıldızlı yekpare mermere kazınan adları ve vefat tarihleri ile dua edecek binlerini beklemektedirler. İsimleri tespit edilebilen bu on şehit: Şuayb bin Hüseyin, Mustafa bin Mehmet Ali, Mustafa bin Mahmut, Cemal bin Ahmet Ali,

Nazif bin Ahmet, Sami bin İbrahim, Cafer bin Abdullah, Tevfik bin Ahmet, Halit bin Hasan ve Mevlüt bin Hasan.

Vefat eden Çanakkale Gazisi esirlerimizden birkaçının, bu kasabada evlendikleri de bilinen bir hadise. Buna misal olarak, esirlerimizden biri olan İzmir-Tireli Çalık Hüseyin'in geride kalan ailesi gösterilebilir. Fransa'nın kuzeyindeki Lille şehrinde yaşayan Vincent Hüseyin Pieterarens, uzun süren çalışmaların neticesi, dedesi Tireli Çalık Hüseyin'in soy kütüğüne ulaşmış. Buradan yola çıkarak, Fransa'daki Türk esirlerini doktora tezi olarak hazırlayan Vincent Hüseyin, Dışişleri Bakanlığı ile askerî arşivlerde yaptığı araştırmalar ile Fransa'nın değişik bölgelerine getirilen binlerce Türk askerinin ismine rastlamış. Bunlar arasında, Korsika'da çalıştırılan bin kişilik Türk esir listesi de bulunuyor.

Carcassone'daki Türk Şehitliği

Başkonsoloslüğümüz görev bölgesinde, Marsilya'ya yaklaşık 300 km. mesafede bulunan İspanyol sınırına yakın Carcassone şehrindeki Saint Michel Mezarlığının askeri kısmında, Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefik kuvvetlere esir düştükten sonra Fransa'ya getirilen ve 1918 yılında muhtemelen salgın hastalıktan hayatını kaybeden, cenazeleri 1991 ve 1992 yıllarında başka mezarlıklardan nakledilen 10 şehidimiz yatmaktadır.

Söz konusu şehitlerimizden, 2 askerimizin 16 ve 22 Mart 1919, 6 askerimizin 19 ve 23 Ekim 1918, diğer 2 askerimizin 13-14 Kasım 1918 tarihlerinde hayatlarını kaybettikleri, ölüm ilmühaberlerinde ölüm nedenlerine ilişkin herhangi bir bilginin yer almadığı anlaşılmaktadır.

Şehitlerimizin mezarları, 2007 yılında Genelkurmay Başkanlığımız tarafından "şehitlik" statüsüne alınmıştır. Bunu takiben, Lozan Anlaşması'nın Türk şehitlerin yattığı yerlerde, mezar anıt ve benzeri yapıların inşasına izin veren hükmü uyarınca Saint Michel mezarlığında da bir anıt inşa edilmesi amacıyla Fransız resmi makamlarıyla temaslar sürmektedir.

Belediye ölüm kayıtlarına göre, şehit askerlerimizin kimlikleri şöyledir:

1. Abdullah oğlu Cafer, 32 yaşında, doğum yeri: Rumköy, Ana adı: Penibe, Eşinin Penibe, ölüm tarihi: 19 Ekim 1918
2. Ahmet oğlu Tevfik, 38 yaşında, doğum yeri: Ereğli, Ana adı: Ayşe, Eşinin adı: Berina, ölüm tarihi: 19 Ekim 1918
3. Ahmet oğlu Nazil, 25 yaşında (doğum yeri anlaşılamamaktadır), Ana adı: Erife, Bekar, Ölüm tarihi: 20 Ekim 1918

4. İbrahim oğlu Sami, 38 yaşında, Doğum yeri: Edirne, Ana adı: Nefise, Eşinin adı. Halice, Ölüm tarihi: 21 Ekim 1918
5. Haşan oğlu Halil, 38 yaşında (doğum yeri anlaşılamamaktadır), Ana adı: Fatma, Eşinin Adı: Emine, ölüm tarihi: 22 Ekim 1918
6. Haşan oğlu Mevlut, 30 yaşında, Doğum yeri: Virancık, Ana adı: şerife, Eşinin adı: Dilva, ölüm tarihi: 23 Ekim 1918
7. İsmet Ali oğlu Cemal, 28 yaşında (doğum yeri anlaşılamamaktadır), Ana adı: Emine, (Eşinin adı anlaşılamamaktadır), ölüm tarihi: 13 Kasım 1918
8. Mahmut oğlu Mustafa, 31 yaşında, Doğum yeri: Edirne, Ana adı: Eyşe, Bekar, Ölüm tarihi: 14 Kasım 1918
9. Mehmet Ali oğlu Mustafa, 25 yaşında, Doğum yeri: Bolu, Ana adı: Kamile, Bekar, Ölüm tarihi: 16 Mart 1919
10. Hüseyin oğlu şuayip, 25 yaşında, Doğum yeri: Hendek, Ana adı: Nesime, Bekar, Ölüm tarihi: 22 Mart 1919.

ÇETİNKAYA, Mehmet, Vatan Yıldızlardan Uzak mı (Esir Mehmetçiklerin Dramı), Yitik Hazine Yayınları, s. 114-122.